

Behöver u-länderna vår arkitekturforskning?

Lars Reuterswärd

Arkitektur - utlandsbyggande, LNTH

I artikeln behandlas olika infallsvinklar på frågan om behovet av byggforskning i och för u-länder. Artikeln bygger på ett pågående arbete för SAREC, och den mynnar ut i att anvisa ett område där vår u-landsforskning borde öka, nämligen i anslutning till biståndsprojekt.

1. Introduktion

Vem säger att det behövs forskning om arkitektur och bostäder i u-land? FN? U-landsregeringar? De hemlösa? Forskarna själva? Finns det med andra ord ett behov av u-landsforskning inom vårt område? Kan man påstå att den u-landsforskning som de facto bedrivs motsvarar dessa behov, eller ligger den "fel"?

I denna artikel kan inte dessa frågor besvaras uttömmande. Artikeln utgår från FN:s förhållningssätt till bostäder och forskning och värderar detta. Då framträder vissa allmänna tendenser, som borde kunna utgöra ett underlag för en mer medveten forskningspolitik, speciellt då för oss verk samma inom Sverige.

2. Vad säger FN?

År 1987 utsågs av FN till *the International Year of Shelter for the Homeless* (IYSH). IYSH har bland annat resulterat i förslag till en *Global Strategy for Shelter to the Year 2000*, samtidigt som olika FN-organ, och andra organisationer överprövat tidigare insatser och börjat utveckla nya policies och handlingsprogram inom området.

Jag har analyserat en del av dessa dokument. Resultatet redovisas i det följande. Min centrala fråga har varit hur "housing and research" har behandlats. Vilket perspektiv har dokumenten på forskningen och bostadsfrågan? Samhällets och andra aktörers förväntade roll studerades,

liksom frågan om inställningen till behovet av bostäder, i förhållande till efterfrågan på bostäder. Samtidigt letade jag efter anvisningar om behov av forskning, liksom föreställningar om forskningens inriktning och roll i utvecklingsländer.

Vancouver

År 1976 hölls en FN-konferens om boende och bebyggelsefrågor i Vancouver, Canada.¹ Av dokumentationen från konferensen framgår, att den hade ett utpräglat uppifrån- och nedperspektiv. Detta följer naturligen av att det var en konferens för regeringar. Man avhandlar behovet av ökat folkligt inflytande, men ser detta främst som något som regeringar genom sin politik kan åstadkomma. Medborgarna skall *ges tillfälle till* ökat inflytande.

Det allmänna intrycket är vidare att det inte föreligger någon större brist på kunskap. Forskning omnämns mycket sparsamt, och då företrädesvis i anslutning till utvecklandet av bättre teknologier och deras tillämpning. Konferensen betonar, att bostadspolitiken måste fokuseras på de mest utsatta befolkningsgruppernas behov. Konferensen behandlar inte frågan om varför människor förbättrar sin bostadssituation, och gör ingen klar rågång mellan behov och efterfrågan.

Konferensmaterialet kan inte anses utgöra ett gott stöd för forskning, eller underlag för forskningsprogram inom bostads- och bebyggelsesektorn i u-länder.

A New Agenda for Human Settlements

FN:s "Commission on Human Settlements" avhöll sin tionde session i Nairobi 1987. Inför detta möte producerade UNCHS sekretariatet en *New Agenda for Human Settlements*.²

Elva år har nu gått sedan Vancouver-konferensen, och en ton av desperation skymtar fram genom Agendan. FN-systemets tjänstemän är otåliga. Om inte förstelnad administration och revirtänkande trycks tillbaka inom u-landsregeringar, så kommer dessa inte på något sätt att kunna hantera den enorma bostadsbyggnadsuppgift som den nära framtiden innebär. Regeringarna uppmanas enträget att komma ner från sina höga hästar och istället på alla sätt uppmuntra och stödja varje enskilt, privat eller kooperativt initiativ. Regeringarna måste inse sina ekonomiska begränsningar, och inte längre hoppas kunna lösa bostadsfrågan genom att förse sina medborgare med färdiga hus.

I detta sammanhang förefaller inte FN anse att forskning är en viktig aktivitet. I de få fall som ordet forskning nämns görs detta i samband med stöd för utvecklandet av bostadspolitik och möjligen hjälp med förbättring av lämplig teknik. Hur utbildning i Human Settlements-frågor skall kunna

bedrivs i u-länderna själva, och dessutom efter radikalt nya principer, utan att universitet och läroanstalter där bygger upp och prövar sin kunskap genom forskning, antyder inte ens rapporten. Agendan betonar det snabbt växande behovet av bostäder, men tar inte mer preciserat upp hur och i vilken form detta behov transformeras till en effektiv efterfrågan.

Shelter and Services for the Poor – a Call to Action

Ett annat dokument inför Nairobi-mötet 1987 utgörs av *Shelter and Services for the Poor - a Call to Action*.³ Denna rapport ger liksom den föregående uttryck för ett mått av desperation och otålighet. U-ländernas regeringar måste på allvar ta tag i frågan om 'human settlements', och se dessa som en integrerad del av utvecklingen. U-länderna måste aktivt stödja enskildas initiativ, då de inte har resurser och möjligheter att klara detta själva. Ordet forskning nämns endast vid ett tillfälle, och rapporten förefaller inte vara skriven mot bakgrund av en känsla av brist på kunskap.

The Commission on Human Settlements

En rapport från *the Commission on Human Settlements on the Work of its Tenth Session*⁴ är ytterligare ett bakgrundsdokument. I dess elfte resolution, som avser regionala institutioner, omnämns ordet forskning vid några tillfällen. Härvid sägs att man "(recognizes) the need for increased research in technology and building materials appropriate to each geographical region". Kärnan i denna hänvisning till forskning är att man ser forskning i första hand kopplad till teknologi och byggnadsmaterial. Vidare ser man främst ett behov av att utveckla institutioner för sådan forskning på *regional* nivå. Med region avses här en grupp av länder.

"Global Strategy for Shelter to the Year 2000"

Inför "UN Commission on Human Settlements" konferens i New Delhi, april 1988, avgavs ett förslag till "Global Strategy".⁵ Det slås inledningsvis fast, att: "The main objective of the global shelter strategy is to facilitate adequate shelter for all by the year 2000". Detta huvudmål har fått en försiktig formulering. Det innehåller ordet 'facilitate' snarare än 'provide' eller 'ensure'. Strategin ska alltså underlätta att alla har bostäder år 2000. Målet innehåller ännu ett värderande ord, nämligen 'adequate', vilket innebär att uppnåendet av strategins mål till sist blir en värderingsfråga med betydande frihetsgrader.

Det konstateras att grundläggande policy-förändringar behövs: "From direct governmental provision of shelter to an 'enabling' approach whereby the full potential and resources of all the actors in the shelter-production and -improvement process are mobilized". Perspektivet är här fort-

farande i någon mån uppifrån och ned. De berörda skall tillförsäkras deltagande, snarare än ges rätten att styra sitt eget öde.

I dokumentet skisseras en aktionsplan varvid FN:s och staters insatser omnämns. Dessa är genomgående av mycket allmän karaktär. Vidare sägs att internationella, mellanstatliga och enskilda organisationer bl a skall "Co-operate in research on policy issues related to the economic and social roles of shelter investment". Här användes ordet forskning för första gången i dokumentet och då utan att nämna nationellt statliga organisationer. I nästa stycke sägs att "Member States which are *in a position to do so*" skall bl a stödja forskning och utveckling. Strategin ger här alltså indirekt stater ett "carte blanche" att inte stödja eller bedriva forskning inom området, givet att staterna själva inte anser sig vara "*in a position to do so*".

3. FN - några slutsatser

De genomgångna FN-dokumenterna ger ett ganska vagt intryck. Det framgår emellertid ganska tydligt, att speciellt FN:s tjänstemän har upplevt en stor frustrering med enskilda projekt inom human settlement-området. Biståndsgivare och regeringar uppmuntras inte att fortsätta med sin projektorientering, eller göra så k "showcases". Det anges att skälet till denna tveksamhet är att dessa projekt inte bidrar till någon total lösning av bostadsfrågan. Slutsatsen är entydig; inga "do-good"-projekt.

Vidare argumenterar flera av rapporterna för att investeringar i human settlement-sektorn och allmän utveckling av sektorns verksamhet har en stor betydelse för den makro-ekonomiska utvecklingen. Dokumenterna konstaterar visserligen att många fackekonomer ännu inte instämmer i detta, men rapporterna vidhåller ändå att dessa positiva effekter är verkliga.

I några rapporter framskyntar emellertid en viss tveksamhet, mitt i denna rödkindade övertygelse. Därvid sägs att visserligen har human settlement-sektorn en stor betydelse för den makro-ekonomiska utvecklingen, men å den andra sidan så är utveckling inte bara pengar. Utveckling innebär också förbättrad livskvalitet i vid bemärkelse. Av detta skäl, menar man, borde även de som inte är helt övertygade om human settlement-sektorns makro-ekonomiska välsignelser ändå kunna inse vikten av satsningar på denna sektor, om inte annat så av humanitära skäl och för politisk säkerhet.

Ordet forskning nämns sparsamt. I den mån det överhuvudtaget förekommer, så förknippas forskning antingen med tekniska frågor som utvecklingen av inhemska byggnadsmaterial, eller till administrativa frågor av typen "provide rationale for government policies". Forskningen skall

alltså stödja teknik samt legitimera administrationens och statsapparatus göranden och låtanden.

Detta uttrycks kärnfullt i UNCHS' Executive Directors' rapport från april 1988: 6 "Aside from various socio-economic surveys undertaken for assessing shelter needs and affordability patterns, research reported as an IYSH-related activity is largely limited to building materials."

Vägen från Vancouver 1976 till New Delhi 1988 har varit lång och svår. Den har inneburit att regeringens roll i förhållande till bostadsfrågan har prövats och omprövats. Den idag förhärskande FN-ideologin, som har sin kärna i begreppet "enabling strategies", framstår som sakligt självklar. I realiteten torde den emellertid vara höggradigt politiskt kontroversiell.

Tanken på 'enabling strategies' har sprungit fram ur operatörernas och den utbildade och engagerade elitens frustrering med saklägets utveckling. Behovet av bostäder ökar och samtidigt minskar många u-landsregeringars resurser, inte bara för detta ändamål. Ur teknisk synpunkt är då enda möjligheten att undanröja varje hinder för att enskilda och grupper av enskilda skall kunna mobiliseras för att lösa sina egna bostadsbehov. Härmed skulle det av alla erkända behovet transformeras till en verklig efterfrågan. För att uppnå detta, syns man mena, behövs ingen forskning eller kunskapsutveckling eftersom folk redan vet vad de vill och kan.

Av rapporteringen från Habitatkommissionens XI:e session i New Delhi, april 1988⁷, framgår med all önskvärd tydlighet att diskussionen om den nya Globala Strategin främst kom att föras mellan i-länder. U-landsregeringar höll genomgående en låg profil. Strategin bejakades av dessa, på villkor att nya externa medel skulle skjutas till. Eftersom det inte är fallet, så var många regeringar benägna att fransäga sig sitt ansvar i bostadshänseende för att istället lägga över ansvaret på andra aktörer, främst då 'Non-Governmental Organisations'.

Reaktionen kan inte sägas vara oväntad. Mången ambitiös u-landsregering strävar ju nämligen efter att öka, inte minska, sitt och statens inflytande över samhället.

Det är i detta spänningsfält som en medveten byggforskningspolitik borde ta sin utgångspunkt. Forskning kan ses som samhällets sätt att generera ny kunskap, och bevara och lyfta fram latent kunskap. Härvid har otvetydigt u-länders regeringar ett ansvar.

4. Vad forskas det om?

Ett sätt att bedöma omfattningen av forskning inom vårt ämnesområde är att översiktligt analysera projektkataloger.

UNCHS redovisar i sin *Project Information Report*⁸ inalles omkring 150 'technical cooperation projects' fördelade på 83 länder. I beskriv-

ningen av dessa projekt återkommer ordet forskning i endast femton fall, fördelade på tretton länder. Av dessa klassificeras fem som low-income economies, nämligen Mali, Sri Lanka, Tanzania, Indien och Laos PDR. I de tre första länderna avser projekten stöd till nationellt forskningsinstitut; i två fall med inriktning mot lokala byggnadsmaterial och i ett mot "settlement planning" och utbildning. Projektet i Indien avser structural engineering, och i Laos underlag för bebyggelseplanering.

Forskning om tekniska frågor dominerar alltså, och denna tendens är minst lika stark även inom projekten som avser övriga, mindre fattiga länder.

Av denna projektkatalog kan man sluta sig till att forskning inte utgör en stor andel av UNCHS' reguljära projektstöd, och när forskning förekommer har den som regel en teknisk-administrativ inriktning.

UNCHS har inventerat globalt pågående forskning inom området "human settlements" i en databas, publicerad under namnet *Habires*.⁹ Förteckningen omfattar mer än sexhundra forskningsprojekt. Det har inte i det här sammanhanget varit möjligt att göra en mer djupgående analys av dessa projekt och deras inriktning. De mest vanliga ämnena ger emellertid en översiktlig bild över forskningens huvudsakliga inriktning.

För varje projekt har i genomsnitt tre "project descriptors" angivits. Om vi grupperar de mer frekventa (> 15 projekt) av dessa framträder följande grova och huvudsakliga ämnesområden:

1. Planering (Regional, urban och rural etc)	206 projekt
2. Bostäder (low-cost housing, upgrading, squatter settlements, self-help housing etc)	152 projekt
3. Teknik och material (appropriate technology, local building materials, building materials industry etc)	126 projekt
4. Socio-ekonomi och miljö (social conditions, environmental impact assessment, informal sector etc)	74 projekt
5. Diverse (building research, demonstration projects etc)	50 projekt

Här framträder en delvis ny bild, i förhållande till de tidigare omnämnda FN-dokumenterna och de forskningsprojekt som inrapporterats som IYSH-relaterade. Dessa var 'various socio-economic surveys' eller 'limited to building materials'.

Av den pågående forskningen förefaller omkring en tredjedel att avse planeringsfrågor. Detta är naturligt, då planeringsfrågor är nära förknippade med utövande av regeringsmakt, och därvid passar in i det kvardröjande uppifrån- och nedperspektivet. Dessutom är en tonvikt på planering naturligt förknippad med den (tidigare) förhärskande utvecklingsdoktrinen, som kan sammanfattas i begreppet 'development planning'.

Ungefär en fjärdedel av projekten avser bostäder. Dessa är sannolikt till stor del en funktion av den stora mängd projekt, som Världsbanken och andra organisationer drivit, och som har avsett 'self-help housing', 'squatter up-grading' och liknande. Dessa projekt, och därmed på sikt även forskningen om dem, hamnar i konflikt med UNCHS' "Global Strategy". Strategin tar som nämnts avstånd från den hittillsvarande, projektinriktade bostadspolitiken.

Vart femte projekt avser, föga överraskande, teknik och material. Härefter följer frågor av socio-ekonomisk karaktär, miljöfrågor, infrastruktur och diverse andra projektgrupper.

Ytterligare en indikation på forskningens situation inom 'human settlements'-området avseende u-länder framgår av de länder, i vilka forskningsorganisationerna är belägna. *Habires* förtecknar fler än 300, av vilka nästan hälften ligger i i-länder. I-länderna ägnar således betydande resurser åt sådan forskning. Detta är gott, men det vore emellertid naturligt, att u-länderna inom sig hade betydligt fler forskningsorganisationer än i-länderna.

5. Vad forskas det inte om?

Det vore en överdrift att påstå, att det finns en rikhaltig litteratur av forskningspolitisk karaktär inom vårt ämnesområde. Emellertid hölls ett seminarium just på detta tema i Lund år 1984. Seminariet konstaterade att byggtekniska frågor utgjorde en alltför stor del av forskningen inom området. Detta påstående styrks av genomgången av *Habires*. Ett område, där seminariet önskade mer forskning avsåg socioekonomiska aspekter. Av *Habires* framgår, att flera projekt utan tvekan innehåller sådana aspekter, under olika rubriker.

Seminariet efterlyste också utvärderingar av genomförda projekt. *Habires* förtecknar inte uttryckligen i vilken omfattning projekten avser utvärdering av genomförda projekt eller planering inför kommande. Det förhållandet, att utvärdering inte förekommer som ämnesrubrik antyder emellertid, att det inte utgör en huvudsaklig tonvikt i många projekt.

Till sist efterlyste seminariet mer forskning om forskningsmetoder. Under ämnesrubriken 'methodology' återfinns tre projekt. Av dessa avser två planeringsmetoder och det tredje avser metoder för att utvärdera material och dessas tillämpning. Vi kan härav sluta oss till att metodaspekten

vad gäller forskning kring bostäder och byggnadsverksamhet i u-länder inte är ett centralt ämne för vidareutveckling och forskning, åtminstone inte för närvarande.

Under 1987 presenterades rapporten *Our Common Future*¹⁰ i vilken miljöaspekterna inom u-länder behandlas. En huvudtanke i rapporten är att u-länderna måste söka utvecklingsvägar, vilka medger 'sustainable development', och rapporten argumenterar starkt för ökat intresse för miljöaspekterna. Samtidigt har miljöaspekterna kommit att inta en allt mer central roll i de biståndsgivande myndigheternas målbild.

Rapporten innehåller ett kapitel benämnt *The Urban Challenge*. I detta framhålls de allvarliga miljömässiga konsekvenserna av den snabba urbaniseringen, och rapporten betonar särskilt vikten av att minska energiförbrukningen för hushållsändamål, då den står för merparten av förbrukningen av biomassa.

Habires' 'research subject index' omfattar titeln 'stoves', under vilken två projekt förtecknas. Under olika ämnen på temat energi förtecknas inalles elva projekt, och under rubriken kvinnor förtecknas två projekt. Det torde inte vara en överdrift att påstå, att frågan om kvinnor, spisar och energiförbrukning, kopplad till bostaden och byggnaden, är underrepresenterad som forskningsämne. Begreppet kök, dvs den del av bostaden där spisen befinner sig, och där matberedning och matförvaring sker, finns inte med som rubrik.

"Habires" förtecknar vidare tretton projekt avseende 'traditional architecture', ett projekt under ämnet 'design' och tre projekt under ämnet 'architecture'. Frågan om byggnader och byggandet, inte bara som nytthet utan som arkitektur studeras alltså i blygsam omfattning. Det är i någon mån typiskt, att traditionell arkitektur studeras, men att motsvarande analyser saknas i allt väsentligt, vad gäller den arkitektur som vi skall forma nu och i framtiden.

6. Slutord

Jag lämnar med detta åt läsaren att identifiera fler 'underforskade' ämnen. Det är nämligen så, att varje försök till avvägning mellan olika forskningsämnen nog leder in i en återvändsgränd.

Tänk om det inte är ämnena det är fel på, utan snarare på forskningens karaktär? Merparten av forskningen kan grovt hänföras till den samhällsvetenskapliga traditionen, med tonvikt på beskrivning och analys, samt till naturvetenskapen, med dess förankring i positivism, prövbarhet och teknologi.

Ur forskarens synpunkt utgör detta förhållande en trygghet. Det är tämligen enkelt att identifiera kraven på forskningens kvalitet, och sedan att uppfylla dem.

Men hur har det gått med u-landsbyggforskningens relevans? Kommer vår forskning att främja de bostadslösa situation? Kan det vara så, att FN-systemets operatörer inte efterlyser forskning, eftersom den så sällan tillfört dem kunskap som givit något användbart svar på den avgörande relevansfrågan 'So What'?

Hur ser det då ut här hemma? SIDA ger bistånd och SAREC stödjer forskning. Jag tycker att det är påfallande hur sällan denna forskning är direkt kopplad till pågående biståndsinsatser. En sådan koppling ger en roll åt forskningen. Dess resultat har större utsikter att påverka biståndets utformning och inriktning. Biståndet skulle härmed kunna bli bättre, till fromma för t ex de bostadslösa.

Samtidigt skulle det legitimera u-landsforskning. Åtskilliga u-landsregeringar är tveksamma till att i-landsforskare använder deras länder som forskningsobjekt, utan att samtidigt tillföra något handfast eller ta ansvar för hur resultaten används. FN:s operatörer anser som sagt inte, att brist på kunskap är något problem. I rättvisans namn skall det sägas, att SIDA intar en mer nyanserad hållning till behovet av kunskap, vilket illustreras av det tämligen ambitiösa programmet för forskning och metodutveckling.

Någon brist på forskningsuppgifter är det inte. Mellan trettio och fyrtio procent av vårt bilaterala bistånd går till byggnads- och anläggningsverksamhet, och för de enskilda organisationerna är andelen än högre. FN:s byggandel torde ligga i nivå med SIDA:s.

Jag anser således att forskning behövs och att dess relevans och legitimitet skulle öka genom en närmare koppling till biståndsinsatser. Då ligger till slut ansvaret på oss forskare att visa, att vi kan utforma vår verksamhet så att den är till verklig nytta.

Detta är emellertid inte helt problemfritt. I den praktiserande arkitektens arbete ingår tveklöst vissa forskningsliknande moment. Att försöka överföra dessa till tillämpad forskning, som dessutom söker vara nyttig, innebär att man utsätter sig för den vetenskapliga världens kritik.

Gäller det kanske generellt för arkitekturforskning, att önskemålet om att 'förvetenskapliga' den leder till att vi sorterar bort och kväver det som skulle kunna utvecklas till god och relevant forskning om arkitektur, som en *egen* disciplin?

¹*Habitat: Förenta Nationernas konferens om boende och bebyggelsemiljö i Vancouver 31 maj-11 juni 1976.* UD II:33, Stockholm 1976.

²*A New Agenda for Human Settlements.* Report of the Executive Director to the tenth session of the UN Commission on Human Settlements, Nairobi 1987. HS/C/10/2, 16 February 1987.

³*Shelter and Services for the Poor - a Call to Action.* Report of the Executive Director to the tenth session of the UN Commission on Human Settlements, Nairobi 1987. HS/C/10/3, 4 February 1987.

⁴*Report of the Commission on Human Settlements on the work of its tenth session.* Supplement no 8 (A/42/8) UN, New York 1987.

⁵*Global Strategy for Shelter to the Year 2000.* Draft executive summary. UNCHS, Nairobi February 1988.

⁶*International Year of Shelter for the Homeless: Activities and Achievements.* Report of the Executive Director, HS/C/11/2, Nairobi, 2 February 1988.

⁷*Habitatkommissionens XI:e session i New Delhi, 6-12 april 1988.* UD rapport 88-05-16.

⁸*Project Information Report 1987.* UNCHS, Nairobi 1987.

⁹*Habires on-going research data base in the field of human settlements.* UNCHS, Nairobi 1986.

¹⁰*Our Common Future.* UNEP 1987.